

Marcin Maksymilian Borowski

Uniwersytet Wrocławski

Tomasz Ptaszyński

Uniwersytet Adama Mickiewicza

RECEPCJA TWÓRCZOŚCI DOSTOJEWSKIEGO WŚRÓD POLSKICH I ROSYJSKICH UŻYTKOWNIKÓW INTERNETU (ASPEKT RELIGIJNO-ETYCZNY)

Dostoevsky's Reception of Polish and Russian Internet Users (Religious-Ethical Aspect)

ABSTRACT: This article describes the study of the reception of Fyodor Dostoevsky's works by Polish and Russian readers. I have tried to identify similarities and differences in the interpretation of his novels in relation to readers' nationality, age, education, life experiences and worldview. This study (survey) confirmed some of the previously obtained results. It turns out, once again, that Dostoevsky is a writer who still arouses interest, his novels are popular. The study also showed that the interpretation of Dostoevsky's works usually does not depend on reader's nationality – Polish and Russian respondents are in agreement when it comes to their views about the books. Differences in the reception of novels can be correlated mostly with respondents faith and/or unbelief.

KEYWORDS: Dostoevsky, Polish and Russian contemporary readers, faith, unbelief

Fiodor Dostojewski to jeden z najbardziej rozpoznawanych pisarzy¹, a jego twórczość ciągle cieszy się popularnością i ma pewien wpływ na kształtowanie

---

¹ Powieści Dostojewskiego zostały docenione przez wiele organizacji międzynarodowych i wpisane na listy książek uznawanych za najlepsze dzieła wszechczasów. Przykładowo na *Liście 100 najlepszych powieści wszechczasów* („The Bookman”, 1898) znajduje się *Zbrodnia i kara*; na *Liście 100 najlepszych dzieł światowej literatury* (Norweski Klub Książki i Norweski Instytut Noblowski, 2002) – *Zbrodnia i kara*, *Idiota*, *Biesy*, *Bracia Karamazow*; na *Liście 100 największych dzieł wszechczasów* („The Guardian”, 2003) – *Bracia Karamazow* (*100 Best Novels*, [w:] <http://www.openculture>).

dzisiejszej rzeczywistości. Utwory rosyjskiego pisarza są przenoszone na sceny teatrów², na ich podstawie powstają seriale, pełnometrażowe filmy fabularne lub animowane³. W księgarniach nie brak kolejnych wydań jego opowiadań i powieści, nierzadko tłumaczonych na nowo. Trudno zliczyć pojawiające się praktycznie bez przerwy książki i artykuły naukowe analizujące jego twórczość, czy do niej nawiązujące, podobnie jak niemożliwym byłoby wymienienie choćby w skrócie pisarzy, filozofów, artystów, którzy inspirowali się spuścizną Dostojewskiego – tak wielu ich było kiedyś i równie licznych znajdziemy obecnie. Czy jednak Dostojewskim interesują się „zwykli ludzie”? Czy po jego powieści sięgają tak zwani „czytelnicy naiwni”? Czy jego twórczość w szerszym odbiorze jest uznawana za interesującą? Jakie – i czy w ogóle – budzi emocje, przemyślenia?

Starając się odpowiedzieć na podobne pytania kilka lat temu rozpoczęliśmy badanie polskiej i rosyjskiej przestrzeni internetowej. Ocenie podlegały strony internetowe poświęcone kulturze, sztuce i czytelnictwu oraz fora internetowe o podobnej tematyce, na których poszukiwaliśmy tematów, wątków lub wzmianek dotyczących Dostojewskiego. Początkowe badania wykazały, że autor *Zbrodni i kary* jest w środowisku internetowym znany, rozpoznawany i szeroko opisywany. Zestawienie wypowiedzi z for internetowych pozwoliło wstępnie stwierdzić, że Polacy i Rosjanie bardzo podobnie oceniają twórczość Dostojewskiego, obie nacje uważają go za wielkiego pisarza, mistrza powieści psychologicznej a jego książki uznają za genialne i poruszające. Obie grupy użytkowników Internetu również dyskutowały na mniej więcej te same tematy i wyrażały bardzo zbliżone opinie.

W celu dokładniejszego przeanalizowania problemu w 2011 roku rozpoczęto pierwsze z badań ankietowych skierowanych do użytkowników Internetu⁴. An-

---

com/2013/11/the-100-best-novels-1898.html; *Top 100 Works in World Literature*, [w:] <http://www.infoplease.com/ipea/A0934958.html>; *The 100 greatest novels of all time: The list*, [w:] <https://www.theguardian.com/books/2003/oct/12/features.fiction>, dostęp do wszystkich źródeł internetowych przywoływanych w tekście: 20.07.2017).

² Najbardziej znanymi przedstawieniami opartymi na twórczości Dostojewskiego są niewątpliwie spektakle Andrzeja Wajdy (*Biesy, Nastaszka Filipowna, Zbrodnia i kara*, [w:] *Dostojewski – teatr sumienia. Trzy inscenizacje Andrzeja Wajdy w Teatrze Starym w Krakowie*, oprac. M. Karpiński, Warszawa 1989) zyskujące wciąż nowe odsłony i cieszące się niesłabnącą popularnością (wystawiane między innymi przez Teatr Ateneum im. Stefana Jaracza w Warszawie, <http://teatrateneum.pl/?p=11175>). Wśród nowszych, również bardzo popularnych inscenizacji, można wymienić choćby *Biesy* w reżyserii Krzysztofa Jasińskiego (Teatr STU, <http://www.scenastu.com.pl/spektakl.html?spektakl=15>), czy *Idiotę* reżyserowanego przez Pawła Miśkiewicza (Teatr Narodowy w Warszawie, <https://www.narodowy.pl/repertuar,spektakle,288,idiota.html>).

³ Wśród filmów pełnometrażowych trzeba wymienić przynajmniej *Biesy* (1988) wyreżyserowane przez Andrzeja Wajdę, a animowanych – *Łagodną* oraz *Zbrodnię i karę*, zrealizowane (w 1985 i 2000 roku) przez Piotra Dumałę.

⁴ Z czasem przeprowadzono kolejne ankiety, również dotyczące Dostojewskiego, ale pogłębione o inną tematykę. Efekty były publikowane w kilku artykułach naukowych, w których, poza wynika-

kiety, sporządzone w języku polskim i rosyjskim, były zamieszczane na licznych forach i platformach internetowych, a także rozsyłane mailowo do internautów⁵. Było to badanie wstępne⁶, mające za zadanie potwierdzić początkowe wyniki badania przestrzeni internetowej. Celem było więc przede wszystkim sprawdzenie, czy faktycznie nie ma istotnych różnic w polskim i rosyjskim odbiorze twórczości Dostojewskiego; a także odpowiedzenie na kilka ogólnych pytań: „Która z książek Dostojewskiego jest współcześnie najbardziej znana?”, „Która z jego powieści jest ulubioną pozycją Polaków, a która Rosjan?”, „Kto jest ulubionym bohaterem?”, „Czy na odbiór polski rzutuje niechęć pisarza do Polaków?”, „Czy – i na ile – rosyjscy czytelnicy uważają za ważne idee prawdziwego chrześcijaństwa i »narodu-bogonoścy«”?

W badaniu wstępnym wzięło udział 600 osób (445 Rosjan i 155 Polaków), w wieku od 11 do 62 lat (średnia wiekowa: 28 lat). Niemal wszyscy ankietowani bezbłędnie odpowiedzieli na pytanie „Kim był Dostojewski?”. Tylko pojedyncze osoby stwierdziły, że nie znają tego nazwiska i nigdy o nim nie słyszały; również nieliczni stwierdzali, że Dostojewski był poetą, rewolucjonistą, Białorusinem, Polakiem. Pozostali ankietowani rozpoznali go jako rosyjskiego pisarza. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że taki wysoki procent prawidłowych odpowiedzi stanowi rzadkość w badaniach internetowych, choćby dlatego, że ankiety często wypełniają osoby przypadkowe, nieczytające uważnie pytań lub celowo – złośliwie, czy dla żartu – zaznaczające błędne odpowiedzi. Niski odsetek błędnych odpowiedzi dowodzi w tym przypadku, że Dostojewski jest w środowisku internetowym postacią rozpoznawalną. Fakt ten również potwierdza wynik uzyskany przy sprawdzaniu znajomości najpopularniejszych powieści pisarza. Tylko nieliczni ankietowani pomylili się przypisując Dostojewskiemu autorstwo *Ojców i dzieci* Iwana Turgieniewa, *Anny Kareniny* Lwa Tołstoja i *Doktora Żywago* Borysa Pasternaka.

---

mi, podana jest również metodologia badań [M. Borowski, *Ф.М. Достоевский в польском и русском Интернет-пространствах (на материалах польских и русских книжных Интернет-форумов)*, [w:] *Достоевский и современность, Материалы XXVII Международных Старорусских Чтений 2011 года*, red. В.В. Дудкин, Великий Новгород 2012, s. 66–73; M. Borowski, *Dostojewski w oczach polskich internautów*, „Autograf” 2011, nr 4, s. 31–33; M. Borowski, *Достоевский в обсуждениях польских и русских пользователей Интернета*, „Вопросы русской литературы” 2012, nr 21, s. 194–200; M. Borowski, T. Ptaszyński, „*Zbrodnia i kara*” w *рецепции современных читателей*, [w:] *Dostojewski i inni – literatura, idee, polityka*, red. T. Sucharski, Katowice 2016, s. 241–259].

⁵ Należy na marginesie zaznaczyć, że użytkownicy Internetu to zazwyczaj mieszkańcy średnich lub dużych miast, w dodatku głównie ludzie młodzi, w grupie starszych zaś, przeważają osoby z co najmniej średnim wykształceniem. Nie można w związku z tym zrównywać osób posługujących się Internetem z całym społeczeństwem.

⁶ Mowa o badaniu wstępnym, ponieważ niniejszy artykuł oparty jest na dwóch sondażach, o drugim jeszcze będzie mowa.

W kolejnym pytaniu, dotyczącym już nie wiedzy, a stosunku do Dostojewskiego, można było wybrać kilka odpowiedzi i pojawiły się w tym przypadku niewielkie różnice w odpowiedziach Polaków i Rosjan. Ponad połowa rosyjskich respondentów (polskich niecałe 30%) określiło Dostojewskiego mianem filozofa. Około połowy respondentów (bez względu na narodowość) uznało pisarza za myśliciela, niektórzy Rosjanie (45 osób) – w przeciwieństwie do Polaków (tylko 3) – również za proroka⁷.

Prawie wszyscy respondenci przeczytali przynajmniej jedną powieść rosyjskiego klasyka, przy czym wielu sięgnęło po kolejną, w tym 70% Polaków i aż 90% Rosjan. Najpopularniejszą pozycją, bez względu na narodowość ankietowanych, okazała się *Zbrodnia i kara*, której znajomość deklarowali prawie wszyscy badani (95% Polaków i Rosjan). W przypadku drugiej z kolei najpopularniejszej pozycji pojawiły się rozbieżności skorelowane z narodowością. W „rankingu popularności” w odbiorze polskich respondentów na drugim miejscu uplasowali się *Bracia Karamazow* (około 50%), nieznacznie wyprzedzając *Idiotę*. W przypadku Rosjan – odwrotnie: *Idiota* – na drugim miejscu (70%), *Bracia Karamazow* – na trzecim (około 60%). Czwarte miejsce, bez związku z narodowością odpowiadających, zajęły *Biesy*. Inne powieści Dostojewskiego takie jak *Gracz*, *Młodzik*, czy *Wspomnienia z domu umarłych* cieszą się niewielką popularnością zarówno wśród Rosjan, jak i Polaków (znajomość na poziomie 20–30%)⁸. Można w tym miejscu jeszcze zauważyć, że jedyną pozycją, którą polscy respondenci czytają częściej od rosyjskich są *Notatki z domu umarłych*, choć różnica jest niewielka, na poziomie 4%.

Zarówno polscy, jak i rosyjscy czytelnicy w przeważającej większości (około 85%) uważają twórczość Dostojewskiego za znaczącą dla światowej literatury, równie wiele osób lubi czytać jego powieści. Pozytywne podejście do lektury zadeklarowało 70% Rosjan (negatywne – 11%) i aż 80% Polaków (negatywne – 5%), jednak nie należy w tym przypadku wyciągać wniosków, że polscy czytelnicy bardziej lubią książki Dostojewskiego, niż rosyjscy, ponieważ różnica ta nie jest statystycznie istotna. Trzeba jednak zaznaczyć, iż nieco więcej (choć różnica znów jest niewielka) Polaków (36%) niż Rosjan (32%) uznało twórczość rosyjskiego klasyka za ważną z przyczyn osobistych, nierzadko mającą w ich życiu „szczególne osobiste znaczenie”. O tych intymnych doświadczeniach świadczą również liczne, często bardzo osobiste komentarze do ankiety:

⁷ W niektórych przypadkach suma wyników przewyższa 100% ponieważ ankietowani na część pytań mogli wybrać więcej niż jedną odpowiedź. Wszystkie przedstawiane wyniki są istotne statystycznie, wyjątki zostały wyraźnie zaznaczone w tekście.

⁸ Także w dyskusjach na forach internetowych Polacy zazwyczaj rozmawiają o *Zbrodni i karze*, niekiedy o *Braciach Karamazow*, *Idiocie* i *Biesach*, inne tytuły są przywoływane bardzo rzadko. Rosjanie natomiast, często wspominają w dyskusjach także inne powieści i opowiadania Dostojewskiego, w tym także takie, które zdają się Polakom zupełnie nieznanymi, na przykład *Sen wujaszka* (*Дядюшкин сон*, 1859), *Cudza żona i mąż pod łóżkiem* (*Чужая жена и муж под кроватью*, 1859), *Chłopczyk na gwiazdce* i *Papa Jezusa* (*Мальчик у Христа на елке*, 1876).

Tylko dla niego nauczyłam się czytać po rosyjsku. Widziałam wszystkie jego miejsca w Petersburgu. Zdaje się, że to miłość.

Czytając *Zbrodnię i karę* byłem bliski szaleństwa. Książka ta odciska niesamowite piętno na czytelniku.

Один из писателей, которые «изменили» мое восприятие жизни, заставили думать. Я считаю Достоевского и выдающимся писателем, и пророком, и глубоким философом, даже близким мне по духу. Но я его не люблю. Это не парадокс. Это то, что называется «скелеты в шкафу», то, что не очень хочется видеть.

Ego произведения сильно изменили мои взгляды на мир, но перечитывать – до сих пор не могу найти в себе силы.

W wielu wypowiedziach pojawia się stwierdzenie, że lektura Dostojewskiego jest czynnością trudną i nieprzyjemną. W ankiecie respondenci bez względu na narodowość często zaznaczali podobne odpowiedzi, stwierdzając, że jego powieści są trudne (40%) i depresyjne (30%), lecz pomimo tego ocenia się je także jako interesujące/wciągające (40%), mądre (około 40%) i skłaniające do zastanowienia (około 70%)⁹. Podobny odbiór wyłania się z komentarzy do ankiety:

Мрачные у него книги. Сильные, но мрачные. Начисто убивающие всякую радость жизни. Уважаю его литературный гений, но читать его не люблю.

Мир Достоевского черен и противен. Ф.М. талант, его полезно и безумно интересно читать, но все же... терпеть не могу его картин. Душу рвет.

Podobną zgodę – jak w przypadku ogólnej oceny twórczości Dostojewskiego – można zauważyć wśród Rosjan i Polaków przy wyborze najważniejszych problemów poruszanych przez pisarza. Wszyscy ankietowani, zdecydowanie, za najważniejszy temat poruszany przez autora *Zbrodni i kary* uznali problem moralności i sumienia (85% wśród Rosjan i Polaków)¹⁰. Mianem ważnego określano też

⁹ Powyższe rezultaty są zbieżne z dyskusjami, które są prowadzone na forach internetowych. Poza tym bardzo wielu miłośników Dostojewskiego pisze o ambiwalentności uczuć wywołanych przez jego dzieła. Osoby czytające je często czuły równocześnie i zachwyty, i odrazę.

¹⁰ Zdaje się, że czytelnicy uważają Dostojewskiego za mistrza powieści psychologicznej, stawiającego uniwersalne pytania o moralne wybory, głównie z powodu popularności *Zbrodni i kary*. Na forach internetowych można też zauważyć, że poczytność tej powieści wywołuje taki skutek, że zarówno Polacy, jak i Rosjanie, przede wszystkim kojarzą autora z tematyką morderstw i ukazywaniem psychiki zabójcy.

motyw wiary i niewiary (Rosjanie – około 50%, Polacy – około 40%). Pozostałe problemy (np. morderstwa, biedy, alkoholizmu, miłości i namiętności) nie zostały uznane za szczególnie istotne (poniżej 20%). Co ciekawe, polscy respondenci w większości znali negatywne podejście Dostojewskiego do Polaków, ale – poza nielicznymi wyjątkami – nie przykładali do niego żadnej wagi. Rosjanie z kolei, zazwyczaj stwierdzali, że nie mają na ten temat żadnej wiedzy.

Oczywiście na podstawie wyników jednej ankiety nie można dowieść współczesnej uniwersalności dzieł rosyjskiego mistrza, jednak, mimo wszystko, rezultaty świadczą o podobieństwie ich odbioru przez Polaków i Rosjan. Można też ostrożnie wnioskować, że w grupie czytelników naiwnych czytanie i odczytywanie polskie niespecjalnie różni się od rosyjskiego.

Krótko scharakteryzowane powyżej badanie wstępne dało kilka odpowiedzi na pytania ogólne, jednak natychmiast w związku z nimi wynikły kolejne kwestie wymagające odpowiedzi. Czy rosyjscy naiwni czytelnicy rzeczywiście w ogóle nie są zainteresowani problemem „zachowania prawdziwego obrazu Chrystusa” w rosyjskim narodzie¹¹? Czy rzeczywiście stosunkowo niewielu (zaledwie połowa lub mniej niż połowa) czytelników Dostojewskiego uważa za ważny temat wiary i niewiary? Co czytający myślą o poglądach pisarza na prawosławie, katolicyzm, życie wieczne i istnienie zła na świecie? Dlaczego Rosjanie za ulubionego bohatera uważają księcia Myszkina, a Polacy Raskolnikowa i Sonię¹²? Co ich właściwie zainteresowało lub emocjonalnie związało z ulubionym bohaterem?

By odpowiedzieć na powyższe pytania rozpoczęto kolejne ankietowanie, jednak – w związku z tym, że narodowość nie okazała się cechą różnicującą – do badania dodano jeszcze jeden czynnik: wyznanie. Wybór ten był również motywowany faktem, że wiara i ateizm bardzo interesowały Dostojewskiego, w związku z czym wydawało się interesującym pokazać odbiór jego twórczości poprzez pryzmat przekonań religijnych. Poza pytaniami o twórczość Dostojewskiego i przekonania religijne¹³ ankietowani byli poproszeni też o określenie najważniejszej funkcji swojego wyznania i własnego stosunku do wyznań odmiennych. W badaniu wzięło udział niemal 500 respondentów w wieku od 15 do 86 lat (średnia wiekowa: 31 lat)¹⁴.

¹¹ Ankietowani w stopniu minimalnym wyrażali zaciekanie tematem poczwiennictwa, czy narodu-bogonoścy.

¹² Na marginesie trzeba zaznaczyć, że wśród obu narodowości najczęstszą odpowiedzią na pytanie o ulubionego bohatera było stwierdzenie „żaden”.

¹³ W artykule nie ma miejsca na szczegółowe rozpatrywanie problemów ateizmu, agnostycyzmu, czy własnej idei Boga i należy zaznaczyć, że posługujemy się dużym – i nie przez wszystkich uznanym za uprawnione – uproszczeniem, klasyfikując odrzucenie wiary, jej brak lub wątplenie jako rodzaj wyznania.

¹⁴ Dokładna liczba: 493 osób (142 Rosjan i 351 Polaków).

Można w skrócie powiedzieć, że w zakresie, którego dotyczyło badanie poprzednie, obecna ankieta potwierdziła uzyskane wcześniej wyniki. Jest to wniosek ważny, ale nie wymagający szerszego omawiania, przejdźmy więc od razu do części poświęconej przekonaniom religijnym. Można by się spodziewać, że Polacy w większości określą się jako katolicy¹⁵, jednak uczyniło to tylko 60%¹⁶. Połowa Rosjan zadeklarowała się jako prawosławna (52%). Reprezentacji innych wyznań właściwie nie było¹⁷. Bardzo możliwe, że na takie rezultaty wpłynęła możliwość wyboru odpowiedzi „nie czuję związku z żadnym wyznaniem, mam własną koncepcję Boga”, którą zaznaczyło 15% respondentów polskich i 26% rosyjskich. Do ateistów lub agnostyków zaliczyło siebie 14% Rosjan i jedna czwarta Polaków.

Przy określeniu najważniejszej funkcji swojej wiary, wielu Rosjan stwierdziło, że pomaga ona pokonywać trudy życia (około 30%), a także, że sprawia, iż ludzie zachowują się moralnie (20%). Polacy również deklarowali powiązanie moralności z wiarą, a poza tym zauważali, że wiara daje możliwość zbawienia (obie odpowiedzi około 20%). Tylko 10% respondentów, bez względu na narodowość, oceniło wiarę jako pomocną w odróżnianiu dobra od zła. Ponad połowa uczestników (Polacy 52%, Rosjanie 60%) uznała, że „większość religii prowadzi do Boga, tylko każda na swój sposób”. Tylko jednostki wyrażały przekonanie o własnej religii jako jedynej słusznej.

W przypadku pytań wprost wiążących wiarę z moralnością nie stwierdzono różnic w odpowiedziach Polaków i Rosjan. Na pytanie „Co przede wszystkim sprawia, że zachowujesz się moralnie?” większość (ponad 70%) ankietowanych odpowiedziała: „moje sumienie”. Tylko niektórzy respondenci (10%) odparli w tym przypadku „miłość do Boga”, a jeszcze mniej liczni (zaledwie kilka osób): „strach przed karą w przyszłym życiu” lub „nadzieja na nagrodę w życiu po śmierci”. Duża zgodność w odpowiedziach ankietowanych pojawiła się również przy pytaniu „Gdybyś uzyskał pewność, że życie wieczne nie istnieje, to jakbyś się zachowywał?”. Zdecydowana większość respondentów (około 90%) bez związku z narodowością i przekonaniem religijnym (lub ich brakiem) odpowiedziała: „Zachowywałbym się dokładnie tak, jak dotychczas”.

Nietrudno zauważyć, że powyższe stwierdzenia są dalekie od przekonań Dostojewskiego o szczególnej roli rosyjskiego prawosławia, katolicyzmu jako kłamliwej religii, czy o konieczności wiary w życie wieczne dla istnienia moralności. Jednak

¹⁵ W badaniach CBOS-u z 2011 roku około 95% Polaków określiło siebie mianem katolików (R. Boguszewski (oprac.), *Jan Paweł II i jego nauczanie w życiu Polaków*, [w:] http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_044_12.PDF).

¹⁶ Co ciekawe, w przypadku odpowiedzi na to pytanie nie pojawił się istotny statystycznie związek z wiekiem badanych.

¹⁷ Wśród Rosjan tylko dwie osoby zadeklarowały się jako katolicy, a dziewięć wybrało odpowiedź „inne”. Wśród Polaków, z kolei, znalazł się tylko jeden respondent prawosławny i trzynaście osób o wyznaniu „innym”, bliżej nieokreślonym.

zestawienie odpowiedzi na pytania osobiste z oceną niektórych stwierdzeń pisarza dało interesujące rezultaty, wcale nie tak oczywiste, jak można by tego oczekiwać opierając się jedynie na omówionej części ankiety.

Dostojewski wielokrotnie, zarówno w powieściach, publicystyce, jak i listach wypowiadał przekonanie o tym, że tylko prawosławie zachowało prawdziwą ideę Chrystusa¹⁸. Około połowy Polaków (56%), podobnie jak połowa Rosjan (48%) biorących udział w badaniu kategorycznie nie zgodziło się z tym stwierdzeniem. Druga połowa polskich respondentów odpowiadała, że nie mają własnego zdania na ten temat lub że ta kwestia ich nie interesuje. Natomiast druga połowa rosyjskich ankietowanych rozdzieliła się na dwie niemal równe grupy: jedną – niezainteresowaną tematem oraz drugą – zgadzającą się z twierdzeniem pisarza.

Tezę, że katolicyzm to religia, która głosi zafałszowany obraz Boga poparło zaledwie 20% respondentów, ponad połowa zdecydowanie się z nią nie zgodziła, pozostali odnieśli się do niej obojętnie lub wcale. Narodowość nie była w tym przypadku zmienną różnicującą.

Z przekonaniem pisarza, że bez wiary w nieśmiertelność nic nie powstrzymałoby ludzi od czynienia zła zgodziło się jedynie 20% respondentów polskich i rosyjskich. Przeciwnego zdania było ponad 70% polskich ankietowanych i prawie 60% rosyjskich. Nie budzi zdziwienia fakt, że powyższy pogląd kategorycznie odrzucili niemal wszyscy ateści i agnostycy. Co ciekawe jednak, powiązanie wiary w życie wieczne i moralności odrzuca także większość osób, które uznały za najważniejszą cechę wyznawanej przez siebie wiary właśnie wyznaczanie kryteriów pomagających odróżnić dobro od zła lub sprawianie, że ludzie zachowują się moralnie. Warto w tym miejscu zauważyć jeszcze jedno powiązanie: osoby, które zgodziły się z omawianym twierdzeniem Dostojewskiego równocześnie zadeklarowały, że same bez wiary mogłyby się zachowywać gorzej niż dotychczas. Respondenci, którzy byli przekonani o braku powiązania swojego moralnego zachowania z wiarą w życie wieczne, często równocześnie zaznaczali, że innym ludziom takie przekonanie może nie być potrzebne. Można zatem ostrożnie stwierdzić, że ocena tego przekonania Dostojewskiego w dużym stopniu jest powiązana z osobistymi przekonaniami respondentów.

Przekonanie Dostojewskiego, że bez wiary nie istniałaby moralność podziela 65% rosyjskich ankietowanych i 40% polskich, jednak nie całkowicie, bowiem prawie

---

¹⁸ Oczywiście stwierdzenie to jest pewnym uproszczeniem na potrzeby ankiety. Ścisłej rzecz ujmując, Dostojewski właściwie tworzył własną wersję wiary, opartą częściowo na prawosławiu, własnych interpretacjach *Ewangelii* i przekonaniach o „czystości serca” rosyjskiego ludu. Problemem tym zajmowało się wielu badaczy, do najbardziej znanych prac należy artykuł Konstantina Leontiewa, na gruncie polskim tematem tym zajmował się między innymi Andrzej de Lazari (К. Леонтьев, *О всемирной любви. Речь Ф.М. Достоевского на пушкинском празднике*, http://az.lib.ru/l/leontxew_k_n/text_0050.shtml; A. de Lazari, *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. „Poczewiennicestwo”*, Łódź 2000, s. 113).

wszyscy badani przyznają, iż niektórzy ateści także mogą być ludźmi moralnymi¹⁹. Prawie wszyscy ateści i agnostycy, bez związku z narodowością, odrzucili konieczność istnienia wiary dla moralnego zachowania. Podobnego zdania byli także prawie wszyscy, którzy zadeklarowali posiadanie własnej idei Boga. Powiązanie odpowiedzi na to pytanie z oceną własnego moralnego zachowania respondentów doprowadziło do następujących wniosków: badani, którzy w przypadku nieistnienia życia wiecznego nie zmieniliby swojego zachowania, odrzucają związek moralności z wiarą; natomiast deklarujący w tym przypadku możliwość „moralnego upadku” dopuszczają możliwość, że niektórym ludziom dla moralnych zachowań wiara nie jest potrzebna.

Niestety nie udało się powiązać osobistych przekonań respondentów z ich sympatiami dla konkretnego bohatera Dostojewskiego. Badanie potwierdziło dużą popularność księcia Myszkina wśród Rosjan oraz Raskolnikowa i Soni Marmieladowej wśród Polaków, nie wykazano jednak żadnych istotnych statystycznie powiązań, które wyjaśniłyby ten wybór. Oczywiście na rezultaty polskich respondentów wpływa fakt, że większość z nich czytała przede wszystkim *Zbrodnię i karę*. W Rosji jednak jest to również najpopularniejsza powieść Dostojewskiego, a Rosjanie mimo to wybierają Myszkina. Nie było w tym przypadku żadnych związków z wyznaniem, czy cechami bohatera, które zrobiły na czytelnikach wrażenie. Mimo wszystko ta część ankiety również doprowadziła do interesujących wniosków. Okazało się, że większość respondentów nie jest w stanie wskazać ulubionego bohatera, najczęstszymi odpowiedziami w tym przypadku było „żaden” lub „nie wiem”, troje wymienionych wcześniej bohaterów wskazywano dopiero w dalszej kolejności. W dodatku analiza komentarzy do ankiety wskazuje, że wielu czytelników nie pamięta bohaterów Dostojewskiego:

Я не помню героев. У меня, например, совсем путаются братья Карамазовы. Я совершенно не помню, о чем идет речь в этом романе. Я помню лишь великое впечатление, какое эта книга на меня произвела.

Я мало что помню. Осталось, прежде всего, впечатление. Героев я не помню.

Większość polskich, jak i rosyjskich respondentów nie utożsamia siebie z żadnym z bohaterów Dostojewskiego i nie czuje się osobiście związana ani z nimi, ani z ich przeżyciami, czy problemami. Czytelnicy nierzadko zauważają też, że nie pamiętają dobrze fabuły, scen, czy problemów poruszanych w powieściach.

¹⁹ Może warto zaznaczyć, że ta opinia nie jest sprzeczna z przekonaniem samego pisarza. Dostojewski, przy całej tej niechęci do ateistów, nie dyskredytował ich moralnie. Jego postawę bardzo dobrze oddaje list do słuchaczki wyższych kursów żeńskich z 1880 roku. W liście tym pisał, iż uważa, że ateści to ludzie niepoważni, jak większość rosyjskich inteligentów, lekkomyślni i zarozumiali, ale niekoniecznie zli (F. Dostojewski, *Listy*, przeł. Z. Podgórzec i R. Przybylski, Warszawa 1979, s. 564).

To, co przede wszystkim pozostawia lektura Dostojewskiego, to silne poruszenie, szok, wstrząs. Z jednej strony takie stwierdzenia trochę rozczarowują, z drugiej strony świadczą o silnym oddziaływaniu twórczości Dostojewskiego na poziomie emocjonalnym. Cecha ta może częściowo tłumaczyć ponadczasowość spuścizny pisarza i jej zbliżony odbiór wśród czytelników różnej narodowości, odmiennego wyznania, czy o różnych wartościach etycznych, ponieważ wpływ emocjonalny jest znacznie bardziej uniwersalny, niż intelektualny.

Przytoczone powyżej wyniki badań świadczą nie tylko o uniwersalności twórczości Dostojewskiego, ale też o tym, że nie należy się przesadnie martwić o jego popularność w przyszłości. W komentarzach do ankiety zdarzały się co prawda i takie, które podważały sens czytania i badania klasyka, jednak były to głosy jednostkowe. W dodatku w większości negatywna ocena nie dotyczyła pisarza jako takiego, a raczej naszych czasów, w których czytanie trudnych mądrych książek należy do rzadkości. Podobne pesymistyczne stwierdzenia nie znalazły odzwierciedlenia w całości wyników badania. Większość ankietowanych czytała jakieś dzieła Dostojewskiego, wielu z badanych twierdziło, że zamierza czytać kolejne. Biorąc zaś pod uwagę wiek ankietowanych i liczbę powieści przeczytaną przez młodszych i starszych uczestników badania, nie stwierdzono tu istotnych różnic, co pozwala wierzyć w możliwość utrzymania się popularności rosyjskiego klasyka na stałym poziomie.

Bibliografia

- Borowski M., *Dostojewski w oczach polskich internautów*, „Autograf” 2011, nr 4, s. 31–33.
- Borowski M., *Достоевский в обсуждениях польских и русских пользователей Интернета*, „Вопросы русской литературы” 2012, nr 21, s. 194–200.
- Borowski M., *Ф.М. Достоевский в польском и русском Интернет-пространствах (на материалах польских и русских книжных Интернет-форумов)*, [w:] *Достоевский и современность, Материалы XXVII Международных Старорусских Чтений 2011 года*, red. В.В. Дудкин, Великий Новгород 2012, s. 66–73.
- Borowski M., Ptaszyński T., *„Zbrodnia i kara” w recepcji współczesnych czytelników*, [w:] *Dostojewski i inni – literatura, idee, polityka*, red. T. Sucharski, Katowice 2016, s. 241–259.
- Brzeziński J., *Badania eksperymentalne w psychologii i pedagogice*, Warszawa 2008.
- Dostojewski F., *Listy*, przeł. Z. Podgórzec i R. Przybylski, Warszawa 1979.
- Karpiński M. (oprac.), *Dostojewski – teatr sumienia. Trzy inscenizacje Andrzeja Wajdy w Teatrze Starym w Krakowie*, Warszawa 1989.
- King B.M., Miniem E.W., *Statystyka dla psychologów i pedagogów*, Warszawa 2009.
- Lazari (de) A., *W kręgu Fiodora Dostojewskiego. „Poczewiennichestwo”*, Łódź 2000.

Strony i źródła internetowe

Boguszewski R., (oprac.), *Jan Paweł II i jego nauczanie w życiu Polaków*, [w:] http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_044_12.PDF 20.07.2017.

Леонтев К., *О всемирной любви. Речь Ф.М. Достоевского на пушкинском празднике*, http://az.lib.ru/l/leontxew_k_n/text_0050.shtml 20.07.2017.

Teatr Ateneum im. Stefana Jaracza w Warszawie, [w:] <http://teatrateneum.pl/?p=11175> 20.07.2017.

Teatr Narodowy w Warszawie, [w:] <https://www.narodowy.pl/repertuar,spektakle,288,idiota.html> 20.07.2017.

Teatr STU, [w:] <http://www.scenastu.com.pl/spektakl.html?spektakl=15> 20.07.2017.

The 100 greatest novels of all time: The list, [w:] <https://www.theguardian.com/books/2003/oct/12/features.fiction> 20.07.2017.

Top 100 Works in World Literature, [w:] <http://www.infoplease.com/ipea/A0934958.html> 20.07.2017.

100 Best Novels, [w:] <http://www.openculture.com/2013/11/the-100-best-novels-1898.html> 20.07.2017.